

ÜÇ BAŞYAPIT BİR KAVRAM: BİTİG(K)

Zekerya BATUR*
Eda NUR ERİŞEN**

Öz

Orhun Abideleri, Divanû Lüğati't-Türk ve Kutadgu Bilig Türk dili, edebiyatı, o dönemde yaşamış Türklerin kültürel ve sosyal değerleri hakkında insanlara en özgün bilgileri veren temel kaynaklardır. Orhun Abideleri, Türkçenin ilk yazılı kaynakları biri olduğu için başyapıt olarak değerlendirilir, aynı zamanda Türk milletinin kültürel, sosyal, tarihî değerleri, yaşayış şekilleri ve devlet yönetimi hakkında da bilgiler vermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Divanû Lüğati't-Türk ise Karahanlı döneminde Araplara Türkçeyi öğretmek için Kaşgarlı Mahmut'un 1072-1074 yılları arasında hazırladığı zengin bir sözcük hazinesidir. Türkçenin bilinen en eski sözlüğü olup özellikle Karahanlılar çağı Türkçesi hakkında bizlere oldukça ayrıntılı bilgiler sunar. Son olarak, Kutadgu Bilig ise 1069-1070 yılları arasında Yusuf Hâs Hacip tarafından Hakâniye Türkçesiyle yazılmış düşünce yönü ağır basan bir öğüt kitabıdır. İslamî Devir Türk Edebiyatının ilk eseri olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle yazıldığı dönemin insanlarına, devlet adamlarına devlet yönetimiyle ilgili bilgiler verip dünyada ve ahirette mutlu olma yollarını gösterir. Bu çalışmada, Orhun Abideleri'inde (OA), Divanû Lüğati't-Türk'te (DLT) ve Kutadgu Bilig (KB)'de geçen "bitig" kelimesindeki anlam değişimleri incelenmiştir. Türkçenin ilk yazılı kaynakları olan Orhun Abideleri (8. yy)' den tutun da dört asır sonra Karahanlı Döneminin en önemli eserlerinden olan Divanû Lüğati't- Türk ve Kutadgu Bilig' de de "bitig" kelimesi anlam değişimlerine uğrayarak yer almıştır. Bu çalışmada bu üç eserde yer alan "bitig(k)" kelimesindeki anlam değişimlerine karşılaştırmalı olarak yer verip zaman içerisindeki anlam aynılaşmaları/farklılaşmaları gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Orhun Abideleri, Divanû Lüğati't-Türk, Kutadgu Bilig, Bitig(k), anlam değişmesi.*

* Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü, zekeryabatur9@gmail.com.

** Türkçe Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı, edanur_erisen@hotmail.com.

THREE MASTERPIECE A CONCEPT: "BİTİG"

Abstract

Orkhon Inscriptions, Divan-ı Lugati't-Turk and Kutadgu Bilig are the fundamental sources which give the original information to us about Turkish language, literature, cultural and social values of Turkish people of the era. Orkhon Inscriptions has been considered as the masterpiece as being the first written sources of Turkish language, and they have also special importance as providing information about the cultural, social and historical values of Turkish nation, and their way of life and the state government. Divan-ı Lugati't-Turk is also a rich treasure of words which was written by Kaşgarlı Mahmud between 1072-1074 for Arabs to teach Turkish language in Karahanlı period. It is not only the oldest-known Turkish dictionary, but it also offers very detailed information about Central Asia Turkic. And finally, Kutadgu Bilig written in Hakaniye Turkic by Yusuf Has Hacıp between 1069-1070 is an advice book whose direction of thought is predominant. It also has a special importance in terms of being the first work of Islamic Revolution in Turkish literature. Especially it gives information to the people of the period and statesmen about the management and shows the ways of being happy in the world and in the Hereafter. In this study, semantic changes of the word "bitig" in Orkhon Inscriptions (OA), Divan-ı Lugati't-Turk (DLT) and Kutadgu Bilig (KB) were examined. The word "bitig" has taken place even in the first written sources of Turkish Orkhon Inscriptions (7th century AD) and one of the most important works of Karahanlı era "Divan-ı Lugati't-Turk" which was written four centuries after these inscriptions and Kutadgu Bilig undergoing changes in meaning. The changes in the meaning of the word "bitig" in these three works and semantic dedifferentiations/differentiations in the same word over time will be displayed in this study.

Keywords: *Orkhon Inscriptions, Divan-ı Lugati't-Turk, Kutadgu Bilig, Bitig (k), semantic change.*

1. GİRİŞ

Bir toplum tarih boyunca birçok olay ve olguyla karşılaşmaktadır. Bu karşılaşmalar toplumun kültürel ve ekonomik yapısında birçok değişikliğe sebep olabilmektedir. Toplumun diğer devletlerle olan ilişkilerinden dolayı toplumda çeşitli gelişmelerin meydana gelmesine ortam hazırlamaktadır. Bu gelişmelerin yansımaları özellikle yazılı ve sözlü eserlerde açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü o dönemde yazılan eserlerde günlük yaşamın ve sosyal hareketliliğin izlerine rastlanabilmektedir. Bu bağlamda oluşturulan her eser, bir ulusun en önemli kültürel belleği olarak görülmektedir. Toplumun belleğini, onun yazılı ve sözlü ürünleri güçlendirmektedir. Bu da ancak eserlerin derin bir geçmişe sahip olmasıyla mümkün olabilir. Bir toplumun tarihinin, sadece sözlü bir anlayışa dayalı olarak nesilden nesile aktarılması oldukça güçtür. Bu bağlamda yazılı eserler önem kazanmaktadır. Bu anlamda Türk dili ve tarihi için oldukça önemli olan eserlerin varlığı, sosyo-kültürel değişimin izlenmesi ve yaşanan olay/olguların analiz edilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu eserlerin başında *Orhun Abideleri* gelmektedir (Tonyukuk/716, Köl Tigin/732, Bilge Kağan/735). Bu eserlerle ilgili bilim insanlarınca çeşitli araştırmalar yapılmıştır (Karadoğan, 2006; Aydın, 2006; Aydın, 2007; Aydın, 2008; Üşenmez, 2008; Aydın, 2010; Bolatova ve Kayra, 2012). Abideler incelendiğinde, bunlarda sadece siyasi bilgilerin olmadığı görülmektedir. Bu bilgilerin yanında bir toplumun edebi dilinin hangi düzeyde olduğu, dilin ne kadar geliştiği, sosyo-kültürel yapının hangi düzeyde olduğu ve üst bir dilin oluşum aşamaları ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında eserdeki kelimelerin güncelliği ve kendinden sonra yazılan önemli eserlerde de sıklıkla kullanılması Abidelerin güçlü bir dil yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Abidelerde geçen kelimelerin benzer anlamıyla geçtiği eserlerden biri de *Kutadgu Bilig*'dir. Bu eser içerik olarak farklı bir yaklaşımla yazılmış, eserde değerler dizisi üzerinde durulmuştur. Birçok araştırmacı, eseri daha çok bu yönüyle incelemiştir (Özmen, 2004; Bozkaplan, 2007; Üşenmez,

2008; Böler, 2009; Güner, 2011; Emiroğlu, 2012). Kutadgu Bilig ile aynı dönemde yazılmış en önemli eserlerden bir diğeri ise *Divanü Lügati't Türk'tür*. Bu eserin diğeri eserlerden farkı doğrudan dil öğretimi üzerine odaklanmasıdır. Bu eser her ne kadar dil öğretimi üzerine odaklanmış olsa da eserin aslında o dönemin sosyo-kültürel yaşamına ışık tutma yönünün de güçlü olduğu görülmektedir. Eserde geçen kelime sayısının, diğeri eserlere göre oldukça çeşitlilik gösterdiği yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (Caferoğlu, 1972; Çağatay, 1972; Türkay, 1980; İnan, 1991; Amanoğlu, 2000; Kaya, 2002; Toprak, 2003; Özmen, 2004; Yıldız, 2004; Düzgün, 2007; İleri, 2007; İneyet, 2007; Teres, 2007; Argunşah ve Güner; 2008; Günşen, 2008; İlhan ve Şenel; 2008; Kara, 2008; Karabeyoğlu, 2008; Karahan, 2009; Karaman, 2008; Karaörs, 2008; Kayadibi, 2008; Ölmez, 2008; Rustambekoğlu, 2009; Sarıyev, 2008; Can, 2009; Canbulat, 2009; İdo, 2009; Nazlı, 2008; Ormuşev, 2009; Şahin, 2008; Akkoyunlu, 2009; Kültürel, 2009; Şahin, 2009; Yıldız, 2009; Yıldız ve Ölker; 2009; Aktan, 2010; Yaylagül, 2010; Güner, 2011; Uçar, 2011; Tokay, 2011; Torun, 2012). Eserde kullanılan dil, işlenmiş bir dilin hangi özellikler taşıması gerektiğine işaret etmektedir. Bir kelimenin anlamı verilirken bağlamın önemine dikkat çekilmiştir. Kelimelerin farklı anlamlarda kullanımı örneklerle verilmiştir. İncelenen üç eserde de “bitig” kelimesinin çeşitli anlamlarla bağlam içerisinde anlam değişmelerine uğradığı görülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, doküman incelemesine dayalı olarak yapılmış bir tarama modeli çalışmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Çalışmada *Orhun Abideleri (OA)*, *Divanü Lügati't-Türk'te (DLT)* ve *Kutadgu Bilig (KB)*'de geçen “bitig” kelimesindeki anlam değişimleri incelenmiştir. Bu kelimenin geçtiği bağlamlar belirlenerek anlamsal değişimler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca “bitig” kelimesinin *Orhun Abideleri*'nden *Divanü Lügati't-Türk'e* oradan da *Kutadgu Bilig*'deki

anlamları karşılaştırılarak incelenmiştir. Bu çerçevede içerik analizi yoluyla verileri tanımlayarak yorumlanmaya gidilmiştir. Çalışmada şu kısaltmalar kullanılmıştır: OA: *Orhun Âbideleri*, KB : *Kutadgu Bilig*, DLT : *Divanü Lügati't-Türk*, BK: *Bilge Kağan Yazıtı*, KT: *Köl Tigin Yazıtı*, T: *Tunyukuk Yazıtı*, G: *Güney yüzü*, D: *Doğu yüzü*, K: *Kuzey yüzü*, B: *Batı yüzü*.

3. BULGU VE YORUMLAR

Araştırmada incelenen üç başyapıttan hareketle "bitig" kelimesinin anlamsal değişimi üzerinde durulmuştur. *Orhun Abideleri*'nden *Divanü Lügati't-Türk*'e oradan da *Kutadgu Bilig*'deki "bitig" kelimesinin anlamları incelenmiştir. Bu kelime *Orhun Abideleri*'nde diğer iki esere göre az geçmesine rağmen anlam olarak diğer iki eserdeki anlamıyla aynı kullanılmıştır. OA'da kelime "bitig" şeklinde yazılmıştır ve "yazı, yazıt, kitabe ve kitap" anlamında kullanılmıştır. DLT'de ise Kâşgarlı Mahmud, "bitig" kelimesini "bitik" şeklinde kaydetmiştir ve anlam olarak "kitap, mektup, yazma, yazı, yazış, yazılı şey" anlamlarında kullanmıştır, ayrıca bu kelimenin Oğuzcada "muska üfürük" anlamında da kullanıldığını örnek vererek göstermiştir. *Kutadgu Bilig*' de ise "bitig" kelimesi nerdeyse her bölümde görülmektedir. Kelime "bitig" olarak kaydedilmiştir ve genelde "mektup" anlamında kullanılmıştır, bunun yanında kelimenin "yazı, harf, kitap, vasiyetname" gibi anlamlarına da rastlanmaktadır. Ama bundan

önceki iki eserden farklı olarak bitig kelimesi burada ahlakî açıdan da tanımlanmaktadır, özellikle "bitigçi"nin tamahkâr olmasından, içkiden uzak durması gerektiğinden, sır tutmasının çok önemli olduğundan bahsetmiştir. Anlam olarak bu üç eserde de çok büyük farklılıklar yoktur, oysa OA ile KB ve DLT'nin yazılma zamanları arasında çok büyük zaman farkı olmasına rağmen anlam korunmuştur, büyük değişmelere uğramamıştır, sadece anlam genişlemesine uğrayarak günümüze kadar anlam özelliklerini koruyarak gelmiştir.

Bu üç eserden hareketle "bitig(k)" kelimesinin anlam farklılaşmaları aşağıdaki örneklerde açıkça görülmektedir. OA'da geçen "bitig, bitigin, bitigme" kelimelerinin ortak kök olan "biti- (yaz-)" fiilinden türediği görülmektedir. Metinde "bitig" kelimesinin geçtiği yerlerde, kelimenin aynı kökten hareketle yeni anlamlar yüklenmiştir.

Bitik kelimesinin üç eserdeki "yazı" anlamıyla geçtiği örnekler:

13. tokıtdım. b[u... il] erser, ança takı erig yirte irser, ança erig yirte benggü taş tokıtdım, bitid [d]im. Anı körüp ança biling. Ol taş [...]dım. Bu **bitig** bitigme atısı Yo [I] ug T[igin]. (OA/ KT G 13)

13. yontturdum... il ise, şöyle daha erişilir yerde ise, işte öyle erişilir yerde ebedî taş yontturdum, yazdırdım. Onu görüp öyle bilin. Şu taş ... dım. Bu **yazı**yı yazan yeğeni Yollug Tigin. (OA/ KT G 13)

1. Bunça **bitig** bitigme Kül Tigin atısı Yol[I]ug Tigin bitidim. Yigirmi kün olurup bu taşka bu takma kop Yol[I]ug Tigin bitidim. Igar oğlaning ızda taygununguzda yigdi igidür ertigiz. Uça bardıgız. Tengr[ide] tirigdekiçe... (OA/ KT GD)

1. Bunca **yazı**yı yazan Kül Tiginin yeğeni Yollug Tigin, yazdım. Yirmi gün oturup bu taş, bu duvara hep Yllug Tigin, yazdım. Değerli oğlunuzdan, evlâdınızdan çok daha iyi beslerdiniz. Uçup gittiniz. Gökte hayattaki gibi...(OA/ KT GD)

*Kutadgu Bilig'*de "bitig" kelimesinin biti- fiilinden türeyen farklı şekillerine rastlanmaktadır: "bitigçik, bitigçi, bitid,bitil,bitin" gibi farklı türevleri bulunmaktadır. Bu türevler, kelimenin anlam açısından farklılaşması o dönemde sıklıkla kullanıldığına işaret etmektedir.

*Kutadgu Bilig'*de bitik kelimesinin “yazı” anlamında kullanıldığı örnekler:

2218. sakışçı kerek bolsa bilge tetig

bilig birle bilse bu törlüg **bitig** (KB/2218)

(Vezir hesap bilir, âlim ve zeki olmalıdır; bilgili olmalı ve çeşitli **yazıları** bilmelidir.)(Arat,2003;166)

2628. tetiglik bile bilse törlüg **bitig**

bitig bilse ötrü bolur er tetig (KB / 2628)

(Elçi zeka ile birlikte bir de **inşa**(yazının) nevine vakıf olmalı, **yazı** bilen insan zaten zeki olur.)(Arat,2003;195)

2700. yok erse **bitig** bu kişiler ara

tilin sözke kim bütgey erdi kör e (KB/2700)

(İnsanlar arasında **yazı** olmasa idi; dille söylenen söze kim inanırdı.)(Arat,2003;200)

2701. kişi ildin ilke söz ıdğu bolur

bitig bolmasa söz neçe sözleyür (KB/2701)

(İnsan bir yerden başka bir yere her vakit haber gönderir; **yazı** olmasa fikrini nasıl ifade eder.) (Arat,2003;200)

2702. idi ked kereklig-turur bu **bitig**

bitig birle begler iter él itig (KB/2702)

(**Yazı** çok lüzumlu bir şeydir; beyler memleket işlerini **yazı** ile tanzim eder.)

(Arat,2003;200)

2707. kamuğ él işin barça itgen **bitig**

bitigin tutar él kirişin tetig (KB/2707)

(Bütün memleket işlerini tanzim eden hep **yazıdır**, zeki insan memleket işlerini **yazı** ile zapteder.) (Arat,2003;200)

3273. munu sözledim söz **bitigin** ulam

tükettim sözümüni kurıttım kalem (KB/ 3273)

(İşte **yazı** ile ulaştırılacak sözlerimi söyledim; sözümü bitirdim ve kalemimi sildim), (Arat,2003;240).

Divanü Lügati't-Türk'te ise "bitig" kelimesi farklı şekillerde kullanılmıştır: "bitigü, bitige,biti-,bitin,bitiş-, bitit-,bitiklik, bitildi, bitilür, bitilgen" gibi farklı şekillerdeki türevlerine rastlanmıştır. Yine burada da aynı fiil kökünden türemiştir. DLT' de "yazı" anlamında kullanılan "bitik" kelimesinin geçtiği örnekler:

"anınğ **bitigi** belgölüğ = onun **yazı** yazması bellidir." (DLT I. / 384-18)

"**bitiklik** nengğ = **yazı** yazılmak için hazırlanan nesne."(DLT I. / 508-18)

" **bitik** bititigü nengğ = buğday arıtacak nesne, **yazı** yazılacak nesne." (DLT II. / 321-4)

"men ağnar **bitik** yotturdum = ben ona **yazı** sildirdim."(DLT III. / 94-6)

“ ol **bitik** yodhtı = o, **yazıyı** bozdu, sildi, mahvetti.” (DLT III. / 434-9)

Geçmişten günümüze **bitik** kelimesinin bu üç başyapıtta da aynı anlam özellikleriyle yer aldığı görülmüştür. Kelime, Orhun Abidelerinde çok az yer almış olmakla beraber Karahanlı dönemi eserlerinden olan KB’de ve DLT’te birçok anlam değişmesine uğrayarak yer almıştır. Bunlardan biri olan “kitap” kavramının üç başyapıttaki örnekleri:

1.Kül Tigin kony yılka yiti yigirmike uçdı. Tokuzunç ay yiti otuzka yog ertürtümüz. Barkın bedizin **bitig** taş[ın] biçin yılka yitinç ay yiti otuzka kop alkd[ımı]z. Kül Tigin ö[zi?] kırk artu[ı y]iti yaşing[a] bulıt bust[adı]... bunça bedizçig Tuygut ilteber kelü[r]ti.(OA/ KT KD)

1.Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertip ettik. Türbesini, resmini, **kitâbe** taşını maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik. Kül Tigin kendisi kırk yedi yaşında bulut çöktürdü...Bunca resimciyi Tuygut vali getirdi.(OA/ KT KD)

1.[...Bilge] Kagan **b[itigin]** Yol[ı]ug Tigin bitidim. Bunça barkıg bedizig uzug [...k]agan atısı Yol[ı]ug Tigin men ay artukı tört kün [olu]rup bitidim, bedizetim. Yag [...] (OA/ BK GB)

1.Bilge Kağan **kitâbesini** Yollug Tigin, yazdım. Bunca türbeyi, resimi, sanatı... kağanın yeğeni Yollug Tigin ben bir ay dört gün oturup yazdım, resimledim. (OA/ BK GB)

Kutadgu Bilig' den örnek verecek olursak:

2226. bitip kodmasa erdi bilge **bitig**

sakıŐka negü erdi al yañ itig (KB/2226)

(Alimler **kitap** yazıp bırakmamıŐ olsalardı, hesap yapmaya nasıl bir çare ve imkan bulunurdu.)(Arat,2003;167)

2698. bitimedi erse bitigli **bitig**

negü bilgey erdiñe bu hikmet bilig (KB/ 2698)

(Yazanlar **kitap**ları yazmamıŐ olsalar idi, bu hikmet ve bilgileri biz nasıl öğrenebilecektik.)(Arat,2003;200)

*Divanü Lüğati't- Türk'*ten örnekler:

“**bitik** üjükleđi = harfleri ve **kitabı** heceledi.” (DLT I. /71-27)

“bu **bitik** ol kiŐini okıtgan = bu **kitap** insanı çok okutturur.” (DLT I. /156-6)

“ol mening birle **bitik** okıŐdı = o, benimle **kitap** okumakta yarıŐ etti.” (DLT I. / 186-29)

“**bitik** okıldı = **kitap** okundu.” (DLT I. / 197-24)

“ol **bitik** türđi = o, **kitap** dürdü” (DLT II. / 7-10)

“ol mañğa **bitik** bitıŐdı = o, bana **kitap** yazmakta yardım etti.” (DLT II. / 88-15)

“ol **bitik** okır erken sekrittı = o, **kitap** okurken atlattı.”(DLT II. / 133-24)

“er **bitik** bitindi = adam **kitap** yazındı.” (DLT II. / 140-25)

“bitik bititgü ogur= **kitap** yazdıracak zaman.” (DLT II. / 321-13)

“ol **bitik** yoldı = o, **kitap** yazdı, istinsah etti.” (DLT III. / 64-8)

“ol **bitik** yodhsadı = o, **kitabı** silmek istedi.” (DLT III. / 305-9)

Orhun Abideleri'nde kitâbe anlamında geçen kelime, ileriki zamanlarda DLT ve KB ' de kitap anlamında kullanılmıştır; bu üç eserde de kitap kavramının birbirine paralel anlamlar verdiği görülmektedir; fakat zamanla anlam genişlemesine uğrayan kavram farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Bu örneklerden biri de mektuptur. Bu kavramın “mektup” anlamında kullanıldığı örnekler şunlardır:

1496. tüketti **bitig** türdi badı türe

alıp oğlıña bérđi elgin sunup (KB /1496)

(**Mektubu** tamamladı, dürüp bağladı; eli ile uzatarak oğluna verdi.) (Arat, 2003;116)

1556. çıkardı atası **bitigin** oğul

iligke ötündi kör akru amul (KB / 1556)

(Çocuk babasının **mektubunu** çıkardı, edep ve hürmetle hükümdara teslim etti.)(Arat,2003;120)

3275. **bitig** türdi badı öze tamğalap

sunup bérđi ögdülmiş aldı ulap (KB/3275)

(**Mektubu** katladı, bağladı ve üzerini mühürleyerek, uzattı; Ögdülmiş gelip elinden aldı.)(Arat,2003; 240)

3732. ilig yarlıkamıő **bitig** birle söz

okıdım **bitigin** yaruk boldı köz (KB/ 3732)

(Hükümdar **mektup** yazmak lütfunda bulunmuş; **mektubu** okudum, gözüm sevinçle parladı.)(ARAT,2003;271)

Divanü Lügati't- Türk'te de "bitik" kelimesinin 'mektup' anlamında kullanıldığı görölmektedir:

"ol ewge **bitik** ötgürdi = o, eve **mektup** gönderdi." (DLT I. / 226-25)

"olar bir birge **bitik** ötrüşdi = onlar birbirlerine **mektup** gönderdiler."
(DLT I. / 232-16)

"ol **bitik** okıtsadı = o, **mektup** okutmak istedi." (DLT I. / 302-10)

"**bitik** bürüldi = kitap, **mektup** buruőturuldu, büküldü." (DLT II. / 131-3)

"ol **bitik** tamgaladı = o, **mektuba** hakanın damgasını, turasını vurdu."
(DLT III. / 353-5)

KB'de ve DLT'te kelimenin birbirine yakın anlamda kullanıldığı görölür. OA'da "bitig" kelimesi çok az yerde geçtiği için artık örneklendirme burada da olduğu gibi sadece iki eser üzerinden yapıldı.

*Kutadgu Bilig'*de "bitig" kelimesinin kullanıldığı diğer anlamlara örnek verecek olursak:

27.bâb. ay toldı iligke kumarı **bitig** bitimiőin ayur . (KB/ 27.bâb)

(Ay Toldı'nın hükümdara **vasiyetname** yazdığını söyler.) (Arat,2003;9)

1354. bu edgü yanutu kumaru **bitig**

bitip koddum emdi saña ay tetig (KB/1354)

(Bu iyiliğin karşılığı olarak, ey zeki insan, şimdi sana **vasiyetname** yazıp bırakıyorum.)(Arat,2003;107)

DLT’de “bitig” kelimesinin farklı kullanımları ise “muska, afsun, üfrük(Oğuzca)” tür.

”“**bitik: Muska.** Oğuzca.” (DLT I. / 384-22)

Genel olarak “bitig” kavramı üç eserde de temel anlamda kullanılmıştır. Fakat zaman zaman kavramın yan anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Eserler farklı dönemlerde yazılmış olsa da kavramın kültürel derinliği ve dilin canlılık özelliği dolayısıyla anlam genişlemelerine uğramasına örnek olması yönüyle dikkat çekici niteliktedir.

4. SONUÇ

Bir toplumu geçmişten geleceğe taşıyan unsurların başında, o toplumun meydana getirdiği sözlü ve yazılı eserler gelmektedir. Bu çalışmanın odaklandığı yazılı eserlerde de toplumun yaşamsal kaynaklarını ve sosyo-kültürel işleyişini görmek mümkündür. Bu bağlamda eserlerde geçen ortak kelimelerden hareketle geçmiş ile gelecek arasında köprünün kurulduğu görülmektedir.

Orhun Abideleri’nden başlayıp Karahanlı Döneminin en önemli eserlerinden olan Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati’t-Türk’te geçen “bitig” kelimesinin hem anlam alanı genişlemiş hem de yeni türetmeleri oluşmuştur. Orhun Abideleri’nde kelime çok dar anlamda yer almış olup kelimeye birkaç yerde rastlanmıştır. Bunun yanında bu kelime zaman içerisinde anlam değişmelerine uğrayarak

kelimenin anlam alanını genişlediği ve birçok kavramı karşıladığı görülmüştür. *Orhun Abideleri'*nde bu kelime “yazı, kitâbe, kitap” anlamlarında kullanılmış, KB’de anlam genişlemesine uğrayan kelime “yazı, kitap” anlamlarının dışında “mektup, vasiyetname, harf” gibi farklı anlamlarda da kullanılmış, DLT’de aynı anlam özelliklerinin korunmasıyla “kitap, yazı, mektup” anlamlarının dışında “yazma, yazış, yazılı şey; muska, afsun, üfürük” şeklinde anlam genişlemesine uğramıştır. Zaman içerisinde ses değişikliklerine ve anlam genişlemesine uğrayan “bitig(k)” kelimesi Türkiye Türkçesinde yerini tamamen “yaz-” fiilinden türemiş olan “yazı” kelimesine bırakmış ve kelime türetimleri de bu fiilden hareketle yapılmıştır.

Eserlerde bitig kavramının etimolojik incelemesinden ziyade kavramın anlam değişmelerine odaklanmıştır. Kavramın eserlerdeki anlamsal karşılaŐtırmalarına bakıldığında yüzyıllar geçmiş olsa da toplumun kültürel kodlarında temel anlamını koruduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, Z. (2009). “Divânü Lugâti’t-Türk’te Evirik (ibrik)”. *Türkbilig/ Türkoloji Araştırmaları*, İstanbul, 1: 1-4.
- Aktan, B. (2010). “Divânü Lugâti’t-Türk’ün Söz Varlığında Yer Alan İkillemeler”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28: 1-12.
- Amanoğlu, E. (2000). “Divânü Lugâti’t-Türk’teki Kişi Adları Üzerine”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5-15.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK Yay.
- Arat, R. R. (2003). *Kutadgu Bilig II Çeviri*.(8.baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Argunşah, M. ve Güner G. (2008).“ Divanü Lügati't-Türk'te Geçen baðram ~ Bayram Kelimesinin Etimolojisi Üzerine”, Uluslararası Doğumunun 1000. Yılı Dönümünde Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lügati't-Türk Bilgi Şöleni Türk Dil Kurumu Çin Halk Cumhuriyeti Merkezî Milliyetler Üniversitesi, 24-27 Kasım 2008, PEKiN.
- Atalay, B. (1943). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II-III; IV. Endeks*, Ankara: TDK Yay.
- Aydın, E. (2006). “Tonyukuk Yazıtı'nda Ek Tag Üzerine”. *Bellekten*, LXX, 257: 83-94.
- Aydın, E. (2007). “*Bilge Kagan Yazıtında Geçen kök teyey Hayvan Adı Üzerine*”. (*Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Bilkent Üniversitesi. Ankara, 2006: Bilkent Üniversitesi Yayınları, 347-356)
- Aydın, E. (2008). “*Tonyukuk Yazıtı'nda Problemler Bir Cümle Üzerine*”. *Bilig*, 45: 91-102.
- Aydın, E. (2009). “*Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları'ndaki Amga(Amgı) Kargan Üzerine*”. *Turkish Studies*, 4(3): 273-282.
- Bolatova, Ş. ve Kayra, K. (2012). “Çağdaş Kazak Türkçesiyle Göktürk Yazıtları'ndaki Kelime ve Deyimler Arasındaki Benzerlikler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Bellekten*, 179-191.
- Bozkaplan, Ş. A. (2007). “Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”. *Turkish Studies*, 2(4): 1110-1111.
- Böler, T. (2009). “Kutadgu Bilig'de Ahlaklılık, Soyluluk ve Seçkinlik İfade Eden Sözcükler”. *Turkish Studies*, 4(3): 397-418.
- Caferoğlu, A. (1972). “Kaşgarlı Mahmud'a Göre Akraba Adları”. *Türk Dili (Divânü Lugâti't Türk Özel Sayısı)*, XXVII(253): 22–27.
- Can, H. (2009). “Yalancı Eşdeğerler Açısından Divânü Lugâti't-Türkle Türkiye Türkçesi ve Türkmencenin Karşılaştırılması”, *Akademik Araştırmalar*

- Dergisi/Journal of Academic Studies (Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı), İstanbul, Kasım 2008-Ocak 2009, 39: 347-373.
- Canbulat, M. (2009). "Divânü Lugâti't-Türk'te Zaman Kavramı-XI. Yüzyılda Türklerde Zaman". Akademik Araştırmalar Dergisi/Journal of Academic Studies (Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı), İstanbul, Kasım 2008-Ocak 2009, 39: 141-156.
- Çağatay, S.(1972). "Divânü Lügât'te Bukuk". Türk Dili (Divânü Lugâti't-Türk Özel Sayısı), XXVII, 253: 53-56.
- Düzgün, D. (2007). "Divânü Lugâti't-Türk'te Sosyal Normları Karşılıyan Kavramlar". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 35: 201-215.
- Emiroğlu, S. (2012). "Kutadgu Bilig'de Çocuk Eğitimi". Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 7(1): 1027-1041.
- Ergin, M. (1979). *Orhun Âbideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Güner, G. (2009). "Divânü Lugâti't-Türk'te Kençekler ve Bazı Kençekçe Kelimeler Üzerine". Bilig, 48: 75-90.
- Gülsevin, G. (2006). "Kutadgu Bilig'den Anadolu Ağızlarına". E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1): 109-121.
- Güner, G. (2011). "Divânü Lugâti't-Türk'te Geçen Ulas/Öles 'Süzgün, Baygın' Kelimesinin Okunuşu, Anlamı ve Yapısı Üzerine Düşünceler". Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları (Gürer Gülsevin Armağanı), VI(1): 1226-1230.
- Güner, G. (2011). "Kutadgu Bilig'de Geçen 'simiş' Kelimesi Üzerine Düşünceler". Turkish Studies, 6(2): 467-472.
- Günşen, A. (2008). "Söz Varlığı Işığında Divânü Lugâti't-Türk'te Çağının Türk İktisadi Hayatına Ait İzler". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research, 1(4): 242-267.

- HacıB, Y. H. (1998). *Kutadgu Bilig*. (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/15.02.2013>
- İdo, S. (2009). "Divânü Lugâti't-Türk'teki Yansımali Kelimelerde Ünlü Nöbetleşmesi". *Akademik Araştırmalar Dergisi/Journal of Academic Studies* (Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı), İstanbul, Kasım 2008-Ocak 2009, 39: 263-272.
- İleri, C. (2007). "Divânü Lugâti't-Türk'te Geçen Meyve-Sebze Adları ve Türklerin Bunlardan Yararlanma Biçimleri". *Türk Dili, XCIV(669)*: 542-572.
- İlhan, N. (2008). "Divânü Lugâti't-Türk'ten Gaziantep Ağzına Atasözleri". *Akpınar Dergisi*, 18: 4-10.
- İlhan, N. ve Şenel, M. (2008). "Divânü Lugâti't-Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları". *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, 3(1): 259-277.
- İnan, A. (1991). "Divânü Lugâti't-Türk'te Şamanizme Ait Kelimeler". *Makaleler ve İncelemeler, C. II, Türk Ankara: Tarih Kurumu Yayınları*.
- İnayet, A. (2007). "Divânü Lugâti't-Türk'te Geçen Çin ve Maçın Adı Üzerine". *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, II(4): 1174-1184.
- Kara, M. (2008). "Divânü Lugâti't-Türk'te Çocuklarla İlgili Kelimeler". *Akademik Araştırmalar Dergisi/Journal of Academic Studies* (Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı), İstanbul, Kasım 2008-Ocak 2009, 39: 292-305.
- Karabeyoğlu, A. R. (2008). "Divânü Lugâti't-Türk'ün Söz Varlığının Semantik Mukayesesi Üzerine". *Akademik Araştırmalar Dergisi/Journal of Academic Studies*, İstanbul, Kasım 2008-Ocak 2009, 39: 157-165.
- Karadoğan, A. (2006). "Köktürk Yazıtları'ndaki "Türük oguz begleri bodun eşidiñ" ve "Oguzı yeme tarkınç ol temiş" Cümlelerinde Geçen oğuz Kelimesi Üzerine". *Bilig*, 37: 13-20.

- Karahan, A. (2009). "İlk Türk Lehçeleri Sözlüğü: Divânü Lugâti't- Türk'te Lehçelerin Söz Varlığına Bir Bakış". *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, IV(4): 650-691.
- Karaman, H. (2008). "Divânü Lugâti't-Türk'te Ahlak", *Akademik Araştırmalar Dergisi/Journal of Academic Studies (Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı)*, İstanbul, Kasım 2008-Ocak 2009, 39: 374-386.
- Karaörs, M. (2008). "Türk Dilinin Fiil Zenginliği ve Divânü Lugâti't- Türk", Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (2006). *Divanü Lugat-it-Türk IV (Dizin)*. Haz. Besim Atalay, Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, M. (2002). "Divânü Lugâti't-Türk'ün Halkbilimi Açısından Önemi". *Folklor/Edebiyat*, VIII, XXXI(3): 39-49.
- Kayadibi, F. (2008). "Kaşgarlı Mahmud ve Divânü Lugâti't-Türk'te Eğitim ile İlgili Kavramlar". *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18: 1-8.
- Kültüral, Z. (2009). "Sözlük Bilimi Açısından Divânü Lugâti't-Türk". *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, IV(4): 805-813.
- Nazlı, A. (2008). "Divânü Lugâti't-Türk'ten Günümüze Süzülen Atasözleri". *Merhaba Akademik Sayfalar*, 8(23): 380- 384.
- Ormuşev, A. (2009). "Kâşgarlı Mahmud'un Hayatı ve Sözlüğüne İlişkin Bazı İhtilafli Görüşler Üzerine". *Akademik Araştırmalar Dergisi/Journal of Academic Studies (Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı)*, Kasım 2008- Ocak 2009, 39: 108-117.
- Ölmez, M.(2008). "Divânü Lugâti't-Türk'teki Atasözleri Üzerine". *Türk Dili*, 683: 525-528.
- Özmen, M. (2004). "Divânü Lugâti't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de *aymak* Fiiliyle Kurulan Dolaysız Anlatım Cümleleri Üzerine". *Türk Dilleri Araştırmaları*, XIV: 67-78.

- Rustambekoğlu, A. (2009). "Divânü Lugâti't-Türk'teki Tang Sözü'nün XIX. Yüzyıl Kokand Şairlerindeki Tezahürü". Akademik Araştırmalar Dergisi/Journal of Academic Studies (Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı), Kasım 2008-Ocak 2009, 39: 342-346.
- Sarıyev, B. (2008). "Divânü Lugâti't-Türk'te Göz ve Göz Hastalıklarıyla İlgili Sözcükler Üzerine". Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, V(4): 13-23.
- Şahin, H. (2009). "Kâşgarlı'dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler". Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, IV(9): 2021-2036.
- Şahin, İ. (2008). "Divânü Lügâti't-Türk'te Geçen Uç Şehrinin Yeri ve Anlamı". Sosyal Bilimler Dergisi, 19: 117-122.
- Teres, E. (2007). "Karahanlı Türkçesinde Askerlikle İlgili Bazı Terimler Üzerine (2)". Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, II(4): 1185-1192.
- Tokay, Y. (2011). "Divânü Lugâti't-Türk'te Kızgınlık İfade Eden Kelimeler". Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları (Gürer Gülsevin Armağanı), VI(1): 1789-1800.
- Toprak, F. (2003). "Divânü Lugâti't-Türk'te 'Kıpçakça' Kaydıyla Verilen Kelimelerin Tarihî Kıpçak Söz Varlığı İçindeki Yeri". Türkoloji Dergisi, XVI: 79-90.
- Torun, Y. (2012). "Divanü Lugati't-Türk'ten Türkiye Türkçesi Ağzlarına Deve İle İlgili Söz Varlığı Üzerine". Turkish Studies , 7(1): 1995-2002.
- Türkay, K. (1980). "Kâşgarlı'dan Günümüze Gelen Atasözleri". Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara, 81: 39-42.
- Uçar, İ. (2011). "Baş, Kafa, Ser Kelimelerinin Eş Anlamlılığı ve 'Baş' Kelimesine Divanü Lügati't-Türk Merkezli Bir Yaklaşım". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, IV(17): 186-203.
- Üşenmez, E. (2009). "Terimsel Açından Divânü Lugâti't-Türk", Akademik Araştırmalar Dergisi/Journal of Academic Studies (Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı), Kasım 2008-Ocak 2009, 39: 166-181.

- Üşenmez, E. (2008). "Tün Sözü Üzerine", *Turkish Studies*, 3(1): 399-404.
- Yaylagül, Ö. (2010). "Divânü Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar". *Millî Folklor*, 22(85): 112-121.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldız, A. (2004). "Seci Kavramı ve Secinin Divânü Lugâti't-Türk'teki Savlarda İncelenmesi". *Millî Folklor*, 16(64): 107-122.
- Yıldız, M. (2009). "Nogay Türkçesinin Söz Varlığındaki Divânü Lugâti't-Türk Kaynaklı Oğuzca Kelimeler". *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, IV(3): 2322-2337.
- Yıldız, M. ve Ölker, G. (2009). "Divânü Lugâti't-Türk'teki Oğuzca Kelimelerin Dede Korkut Hikâyelerindeki Durumu". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26: 1-20.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Orkhon Inscriptions (OA) is the first written source providing important information about the Turkish language and culture. This work belongs to the period of Göktürk Empire and they were erected in the honor of three very important characters in Turkish history: Kul Tigin and his brother Bilge Khagan and Bilge Tonyukuk. Furthermore; the inscriptions clearly show the sacred importance of the region and the word "Turk" was firstly seen in these inscriptions.

Orkhon Inscriptions carry great importance in terms of being the first written sources mentioning the word "Turk". These monuments are not only the most valuable works of the Turkish language and literature, but they are also crucial for giving information about the Turkish nation, their lifestyles and the state

governments. In this work we see the first examples of the Turkish art of oratory as involving quite processed the words and the meanings. We may encounter almost the same characteristics as the studies of today.

Kutadgu Bilig which is the first work of Turkish literature in the period of the Islamic religion has religious motifs. That is the proof of the impact of Islamic religion on this work. For this reason, it carries moral values and words in the work can have different meanings rather than their real meanings. But it is very interesting that the work was written in Turkish language though the language of science was Arabic and the language of literature was Persian. This characteristic has enhanced the value of the work over time.

Divan-ı Lugati't-Turk which is one of the the most precious works of Karahanlı era is very rich in terms of the number of words. It was written by Kaşgarlı Mahmud between 1072-1074 for Arabs to teach Turkish language. Moreover, it is not only the oldest-known Turkish dictionary, but it also offers very detailed information about Central Asia Turkic. The work contains about 9000 Turkish equivalent word in Arabic. DLT provides a rich source of words, especially those who do research in the field of 'historical and social characteristics of the Turks in their way of life, come across information about the sizes and dialects.

Method

Document analysis and content analysis methods were used in this study. In addition, the conception of the content analysis of the data collected firstly, and then, the organization of the data reasonably are the main considerations of the study. In this context, the data were analyzed through content analysis and the properties of meaning that may be stored in a format understood by the reader after removing the comparisons and interpretation have been organized.

Findings

In the three pieces of works that the mentioned above-action research the word "bitig" was focused in terms of semantic change. The meaning of "bitig" in Orkhon Inscriptions, Kutadgu Bilig and Divan-ı Lugati't-Turk were examined through the content analysis. Although the word was used in the Orkhon inscriptions less than the other two works, it carries the same meaning compared to the other two monuments. In OA word "bitig" was written as "bitig" and it means "writing, inscription, inscriptions and the book". In Divan-ı Lugati't-Turk Kasgarlı Mahmud transcribed the word "bitig" as "bitik" and gave different meanings to the word as "book, letter, writing, writing, writing, writing something". The word was also used less than other two works and it took place in BP and DLT undergoing a lot of change in meaning.

Conclusion and Discussion

According to the findings of the study, the word was used in the Orkhon inscriptions less than the other two works but it carries the same meaning compared to the other two monuments. The word "bitig" was written as "bitig" and it means "writing, inscription, inscriptions and the book" in the Orkhon inscriptions. In addition, the word "bitig" has been seen in Divan-ı Lugati't-Turk as "bitik" and has different meanings such as "book, letter, writing, writing, writing, writing something". The word was also used less than other two works and it took place in BP and DLT undergoing a lot of change in meaning.

Subjected to the expansion of the sound changes and semantic extension over time, the word "bitig" comes to the meaning of "writing" derived from the verb "to write". Furthermore, the word "bitig" and its derivations disappeared completely today.